

Сидорчук Ю. М.,

здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ У РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Здійснено аналіз процесу становлення та розвитку інституту права на захист у різних правових системах. Досліджено особливості та проблемні аспекти інституціоналізації права на захист. Порівняно історію становлення інституту права на захист у країнах – представницях різних правових систем, зокрема закріплення в них на законодавчому рівні можливості реалізувати право на захист.

Ключові слова: захист, право на захист, правова система, інституціоналізація права на захист.

Проанализирован процесс становления и развития института права на защиту в различных правовых системах. Исследованы особенности и проблемные аспекты институционализации права на защиту. Сравнена история становления института права на защиту в странах – представительницах разных правовых систем, в частности, закрепление в них на законодательном уровне возможности реализовать право на защиту.

Ключевые слова: защита, право на защиту, правовая система, институционализация права на защиту.

In the article deals with the nature of the mechanism of protection of human rights and civil and defined its components. For the first time in an article delineating the concept of «other remedy» and «mechanism for implementing human rights of defense», they also provided a clear interpretation and traced their relationship. The author analyzes the impact of civil society on the effectiveness of the mechanisms and stresses the need to increase their efficiency.

Keywords: protection, right to defense, legal system, the institutionalization of the right to defense.

Жожна країна має свою власну історію, культуру, економіку, що впливає на особливості розвитку не тільки правової системи такої країни, й на становлення інституту захисту прав людини і громадянина.

Становлення інституту захисту прав почалося з появою основних прав у людини, оскільки виникає потреба в їх захисті, тобто робити усе можливе для того, щоб людина була у безпеці. Для того, щоб захистити свої права люди, у першу чергу,

зверталися до суду. У племенах функцію суду виконували вожді. В античні часи суд складався зі старійшин. Тобто, суд є одним з найдавніших інститутів людства, що вказує на те, що інститут захисту прав бере свої початки з часів родоплемінного устрою.

Процес становлення та розвитку інституту права на захист був складним і поступово удосконалювався із розвитком людського суспільства. Проте, більш-менш завершеного вигляду цей інститут набув після скасування рабства та кріпосництва, а особливо після Першої та Другої світових воєн. Саме у XX столітті прийняття ряду міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на закріплення та захист основних прав людини і громадянина, стало важливим поштовхом при формуванні інституту захисту прав. Слід також зауважити, що хоча інститут захисту прав почав формуватися ще за античних часів, проте найвищого апогею у своєму розвитку він досягнув у часи існування демократичних держав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням захисту прав приділяли такі вітчизняні вчені, як Т.М. Заворотченко, В.Ф. Кавун, О.Г. Огородник, В.Ф. Погорілко, М.П. Рогозін, О.Ф. Скакун, Г.Н. Стадник, П.М. Рабинович. Серед іноземних вчених треба зазначити О.С. Алексеєва, С.С. Алексеєва, В.Н. Гессена, Д. Гом'єн, В. Гумбольдта, В.Ю. Калугіна, Е.Я. Мот'євілаву, В.С. Нерсисянца, О.С. Іоффе, І.І. Карпець та М.П. Рогозіна тощо. Проте, уваги питанням інституціоналізації права на захист в різних правових системах приділялося мало, а на законодавчому рівні аналіз особливостей та проблемних аспектів цього процесу не здійснювався.

Мета дослідження. Метою написання даної статті є аналіз особливостей та проблемних аспектів інституціоналізації права на захист в різних правових системах.

У кожній країні світу у більш чи менш розвиненому вигляді функціонує інститут захисту прав. Виділяють внутрішньодержавні та міжнародні механізми захисту прав людини, які не завжди є досконалими та можуть гарантувати індивіду ефективність захисту прав.

Враховуючи вищевикладене, спробуємо проаналізувати історію виникнення інституту права на захист в основних правових системах світу. Теоретичний аналіз інституту права на захист як філософського та правового феномену є необхідним в умовах розвитку нашого суспільства. На нашу думку, право на захист є фундаментальною цінністю у процесі розвитку людської цивілізації. Цілком зрозуміло, що інститут права на захист виник у результаті порушення, невизнання або оспорювання будь-яких прав людини і громадянина.

Необхідно зазначити, що інститут права на захист почав розвиватися з моменту появи самого права на захист. Право на захист має філософські корені, оскільки ідея його виникнення та розвитку закладена в філософії буття людини. Спираючись на ідеї наукового креаціонізму, можна зрозуміти, що захист закладений в ідеї творіння світу. Право на захист впливає з різних релігійних постулатів таких віровчень, як християнство, іслам та буддизм. Безперечно вони повністю відрізняються один від одного, але в основу кожного віровчення закладені однакові принципи та заповіді, зокрема, не вбий, не вкради, не свідкуй неправдиво на свого ближнього та ін. Тобто, що ці заповіді стали основою формування права на захист та пізніше його інституціоналізації.

Очевидно, що розвиток захисту відбувався по експоненті і таким чином він еволюціонував. Спочатку був самозахист, який у процесі еволюції удосконалився, став захистом. Разом із захистом виникає право на захист, оскільки кожний організм потребує захисту. Тобто, захист, як і право на захист, є саморганізаційним процесом, який удосконалювався протягом усього періоду існування людської цивілізації. У процесі еволюції в суспільстві виникає необхідність закріплення захисту на законодавчому рівні. На даному етапі розвитку людського суспільства захист є вираженням права, оскільки саме право передбачає певні форми та способи захисту людини. Разом із розвитком людини розвивається і право, і захист. Це є закономірний та безперервний процес.

Так, у деяких країнах світу даний інститут досягнув найвищого рівня розвитку, а в інших тільки починає активно розвиватися і потребує удосконалення. І це закономірно, адже розвиток усіх інститутів права повністю залежить від рівня розвитку певного суспільства, держави і права в ньому. Хоча правова наука і виділяє п'ять основних правових сімей, але вважаємо за доцільне розглянути та проаналізувати виникнення інституту права на захист та особливості його розвитку в романо-германській, англо-американській та релігійній правових сім'ях.

Відомо, що інститут права на захист є одним із інститутів права, який регулює відносини щодо можливості особи звернутися до будь-якого органу державної влади, до певної організації або безпосередньо до суду за захистом свого права. У кожній країні є основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян. Враховуючи це, розглянемо деякі держави, які належать до

вказаних правових сімей, порівнюючи особливості функціонування інституту права на захист у них. Тому, вважаємо за доцільне ознайомитися з історією виникнення інституту права на захист у країнах-представницях різних правових систем, такими як: Англія, США, Франція, Німеччина, Росія, Україна, Іран та Афганістан.

Велика Хартія Вольностей прийнята 1215 року вважається першим правовим актом Англії, а відповідно належить їй до перших джерел англо-американської системи права. Ознайомившись з даним документом, можна з впевненістю сказати, що завдяки йому не просто виникло поняття право на захист, а започатковано на державному та законодавчому рівнях розвиток інституту права на захист та можливості його реалізації. Так, ст. 52 Хартії визначає *«Если кто был лишен нами, без законного приговора своих пэров,(своих) земель, (своих) замков, (своих) вольностей или своего права, мы немедленно же вернем ему их...»* [2]. 1998 року Королевою Англії був оприлюднений Акт про права людини (набрав чинності 2000 р.), який реалізовував положення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод до національного права. Цим Актом гарантовано судовий захист прав і свобод, які встановлено Європейською конвенцією.

На наш погляд, перші десять правок до Конституції США, які мають назву Білль про права, потрібно розглянути детально. Цілоком зрозуміло, що сама назва говорить про основний зміст цих правок. Так, вони гарантують окремі особисті права громадян і відповідно обмежують повноваження державних органів. Саме деякі правки до Конституції стали підґрунтям розвитку інституту права на захист.

У IV поправці зазначено, що *«Право народу на недоторканність особи, помешкання, особистих паперів і майна не можна порушувати безпідставними обшуками й арештами»* [6]. У поправці VI закріплено, що *«При всякому кримінальному переслідуванні обвинувачений користується правом на швидкий і відкритий суд безсторонніх присяжних зі Штати чи з того округу, в якому скоєно злочин і який має бути наперед визначений законом, а також правом знати про сить та підстави звинувачення; правом на очну ставку з людьми, що свідчать проти нього; правом на примусовий виклик корисних для нього свідків, а також на допомогу правника для свого захисту»* [6].

Отже, ще Конституцією США було передбачено так зване право на захист, хоча прямо ця норма не прописана, але це стає

зрозумілим після ознайомлення із положеннями вказаної Конституції.

У першому розділі Конституції Франції 1791 року зазначено, що кожний громадянин має право звернутися із відповідною заявою до органів державної влади. Глава п'ять вказаної конституції визначає *«Граждане не могут быть лишены законной подсудности никакими специальными указами, ни иными распоряжениями о передаче или изъятии дел, кроме предусмотренных законом»* [9]. Також положення цієї Конституції акцентують увагу на забезпеченні природних та громадянських прав, зокрема, чітко передбачено, що ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або заарештований без дотримання норм закону. У ст. 66 Конституції Франції 1958 року визначено *«Судебная власть, хранительница личной свободы, обеспечивает уважение этого принципа при соблюдении условий, предусмотренных законом»* [8].

Стаття 17 Основного закону Німеччини, який набув чинності 23 травня 1949 року визначає, що *«Каждый имеет право индивидуально или совместно с другими письменно обращаться с просьбами или жалобами в компетентные учреждения или в органы народного представительства»*. Крім того зазначено *«Если права какого-либо лица нарушены публичной властью, ему предоставляется возможность обратиться в суд»* [10].

Частина друга статті 45 Конституції Російської Федерації визначає *«Каждый вправе защищать свои права и свободы всеми способами, не запрещенными законом»*. Частиною першою статті 46 вказаної Конституції визначено *«Каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод»* [5].

У ч. 5 ст. 55 Конституції України зазначено, що *«Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань»* [7].

Аналізуючи положення Конституції Ісламської Республіки Іран, затвердженої 15 листопада 1979 року, переконуємося, що право на захист дійсно передбачено у ній. Так, ст. 34 вказаної Конституції визначено, що кожний має незаперечне право на правосуддя і може звернутися з цією метою до відповідного суду. Зокрема, виділено, що нікому не можна заборонити звернутися до суду, на звернення до якого він має право за законом [4].

Цікавою з точки зору дослідження є стаття 58 Конституції Афганістану, яка визначає, що держава з метою дослідження положення прав людини в Афганістані повинна створюватися афганська незалежна комісія по правам людини. Будь-яка особа, права якої були порушені, може звернутися в комісію [3]. У свою

чергу комісія може направити справи про порушення прав людини уповноваженим органам, а також сприяти у захисті прав позивача.

Отже, особливістю інституціоналізації права на захист є різне його філософське осмислення та правове розуміння. На нашу думку, ідея захисту та можливість захищати себе є нагальною потребою життєдіяльності всіх живих організмів нашої Землі та людини. Також особливістю інституціоналізації права на захист є по-різному закріплена на законодавчому рівні можливість людини захистити свої прав в конституціях розглянутих вище держав. Схожі між собою положення щодо захисту прав мають конституції держава, які належать до однієї правової сім'ї. Це обумовлено історичними та культурними умовами розвитку кожної країни.

Конституції романо-германської правової сім'ї мають схожі між собою формулювання щодо можливості реалізації людиною свого права на захист. Так, конституції Франції, Німеччини, Росія та України закріплюють право кожного на звернення до суду для захисту свої прав. Англія і США належать до англо-американської правової сім'ї, тому тлумачення права на захист в основних їх законах дещо інше, ніж в конституціях держав романо-германської сім'ї. В Конституції США право на захист розуміється як право на охорону особистості, житла, паперів та майна від необґрунтованих обшуків. В конституціях Ірану та Афганістану також закріплено право на звернення до суду. Проте ці держави належать до релігійної правової сім'ї, де прийняті конституції носять декларативний характер, а у дійсності суспільне життя людей підпорядковане релігійним нормам та канонам.

В процесі інституціоналізації права на захист важливу роль відіграли такі міжнародні нормативно-правові акти як Декларація прав людини та громадянина 1789 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Загальна ісламська декларація прав людини 1981 року та Каїрська Декларація прав людини в ісламі 1990 року. Вказані нормативно-правові акти закріплюють право на справедливість, що є тотожним праву на захист, і передбачають, зокрема, захист прав відповідно закону.

У процесі інституціоналізації права на захист виникає ряд проблемних аспектів, які негативно впливають на процес захисту прав кожного.

Кожна держава світу керується своєю конституцією, проте в жодній з розглянутих нами конституцій чітко не прописано, що кожна людина та громадянин має право на захист. Це, на нашу думку, є однією з проблем сучасних механізмів захисту прав,

оскільки процес розвитку інституту права на захист взаємозалежний із механізмами захисту прав.

До проблемних аспектів інституціоналізації права на захист необхідно віднести неонов'язковий характер конституцій держав, які належать до релігійної правової сім'ї, що виключає можливість громадян цих держав захищати свої права відповідно до закону. Це є негативним явищем, якщо розглядати процес інституціоналізації права на захист тільки на законодавчому рівні. Право на захист впливає з релігійних постулатів і це свідчить про процес розвитку інституту права на захист в країнах релігійної правової сім'ї.

На нашу думку, проблемою також є те, що не всіма країнами світу ратифіковані основні міжнародно-правові акти, які передбачають можливість захисту прав кожного, у випадку використання всіх національних способів захисту. Тобто, захистити свої права людина може лише на національному рівні. А це, на нашу думку, є уповільненням розвитку інституту права на захист, і обмеженням свободи людини та можливості реалізувати своє право на захист.

Висновки. Отже, щодо історії виникнення та особливостей інституціоналізації права на захист у різних правових системах світу, необхідно зазначити, що інститут права на захист пройшов досить довгий шлях становлення. Проведений аналіз деяких нормативно-правових актів, показав нам процес розвитку інституту права на захист у деяких країнах світу. Фактичне становлення цього інституту на законодавчому рівні відбулося у ХХ та ХХІ століттях, коли було прийнято ряд міжнародних нормативно-правових актів, а держави світу прийняли свої Конституції. Проте, шлях розвитку інституту захисту прав розпочався значно раніше, тоді коли виникла ідея захисту, а у всіх живих організмів з моменту їх народження почала розвиватися функція захисту.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що із розвитком людського суспільства процес інституціоналізації права на захист буде змінюватися і удосконалюватиметься, що матиме важливе значення для створення дієвих та ефективних механізмів захисту прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі / Р. Алексі // Філософія прав людини. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 172–189.
2. Велика Хартія Вольностей 1215 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

- <http://lib.ru/INOOLD/ENGLAND/hartia.txt>.
3. Конституція Ісламської Республіки Афганістан [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://worldconstitutions.ru/archives/24>.
4. Конституція Ісламської Республіки Іран [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.worldislamlaw.ru/archives/292>.
5. Конституція Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://constitution.garant.ru/rf/chapter/2/#2000>.
6. Конституція США [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/US_Constitution.pdf/.
7. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Конституція Франції 1958 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/79348/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A6%D0%98%D0%AF>.
9. Конституції Франції 1791 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1791.htm>.
10. Основний закон Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://proektua.org/uploads/zakon/Constitution_of_Germany.pdf.
11. Рагозін М. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти [Електронний ресурс] / М. Рагозін. – Режим доступу :
http://iem.donntu.edu.ua/doc/soz/ragozin_uchim_demokr/part51.htm.